

sterk relateert. De voorstelling van de economische deskundigheid in het algemeen als een machtsfactor van technocratische aard bleek maar voor een kleine minderheid van de respondenten reëel te zijn; ongeveer 60% vond dit een overdreven kwalificatie. Economische problematiek is immers voor velerlei interpretatie vatbaar terwijl de verfijning van het economisch-politiek instrumentarium de beleidskeuze eerder verruimt dan verkleint.

Dit boek kwam tot stand onder leiding van de promotoren W. Albeda en J. J. A. van Doorn. Een punt van kritiek kan zijn dat aan de jaren twintig en dertig bij wijze van inleiding wel erg weinig aandacht wordt gegeven. Voor het onderwerp liggen daar toch de eerste aanzetten. Algemeen economisch-historische werken (Brugmans, Klein, Messing, De Vries en de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*) zijn niet geraadpleegd; vandaar misschien een verschrijving als 'de grote depressie in de jaren twintig en dertig' (615). Onbekend is de auteur, die veel aandacht geeft aan de academische opleiding, ook gebleven met de geschiedschrijving van de Katholieke Hogeschool te Tilburg. Het is om maar in de termen te blijven geen zonde maar wel een gemis omdat in deze omvangrijke en boeiende studie wel naar volledigheid is gestreefd.

Joh. de Vries

B. Reinalda, *De dienstenbonden, klein maar strijdbaar* (Baam: Ambo, 1985, 448 blz., f49,50, ISBN 90 263 0732 2).

Dit boek is een voortzetting van het werk *Bedienden georganiseerd*, dat de schrijver in 1981 tot dissertatie diende aan de Groningse universiteit (zie *BMGN*, XCVIII (1983) 621 vlg.) en dat in beknopte vorm ook onder de titel *Onze strijd* verscheen als uitgave ter gelegenheid van de fusie van de NVV-bond Mercurius en de Dienstenbond NKV tot Dienstenbond FNV in genoemd jaar. Hierin werden ontstaan en ontwikkeling van de vakbeweging van handels- en kantoorbedienden in Nederland sedert haar begin omstreeks 1860 tot in de tweede wereldoorlog behandeld. Evenals de beknopte uitgave van 1981 is het nieuwe werk geïllustreerd, anders dan het proefschrift, hetgeen de aantrekkelijkheid verhoogt, te meer daar de auteur steunend op zijn gegroeide ervaring de leesbaarheid van zijn acht hoofdstukken door goede indeling en stilerende heeft bevorderd. Aan de grondigheid van *De dienstenbonden* op het punt van documentatie en verantwoording behoeft geen twijfel te bestaan (men zie ook de aan het boek toegevoegde bijlagen), maar over het geheel genomen doet de detaillering geen afbreuk aan de samenhang van het verhaal.

Een fundamentele wijziging op het terrein der vakbeweging was kort na de tweede wereldoorlog de overgang tot de bedrijfstaksgewijze organisatie, ook in de sector der handels- en kantoorbedienden, die voortaan ten dele in andere bedrijfsbonden werden ondergebracht. Slechts het personeel uit handel, bank- en verzekeringswezen en vrije beroepen bleef over voor de thans als dienstenbonden aangeduide oude organisaties als de Algemene Bond Mercurius en de beide confessionele bonden, die gedrieën sinds 1945 in een bedrijfsunie samenwerkten. De rooms-katholieke en protestants-christelijke hoofdarbeidersbonden aanvaardden de reorganisatie nog wat moeizamer dan de modernen. In 1951 werd zelfs een beroep gedaan op het episcopaat door enkele katholieke bonden, waardoor de zaak tot 1960 traineerde! Dit is te meer opmerkelijk daar het nieuwe systeem in de lijn van de van deze zijde sterk voorgestane publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (wet van 1950) lijkt te liggen.

Behalve aan de drie hoofdstromingen wordt er door de schrijver ook aandacht besteed aan de niet-erkende EVC-bond Handel en Geld, die in de periode 1945-1960 slechts beperkte aanhang verwierf, terwijl de oude 'neutrale' richting, vóór 1940 vertegenwoordigd door de Nationale Bond Mercurius, thans slechts in enkele bij de Nederlandse Vak Centrale aangesloten bonden vorm vond (de NVC bestond tot 1964). Na de lang verbeide uitspraak van de bisschoppen in 1960, die met de wensen van mediaal en leidinggevend personeel ten aanzien van eigen organen in het kader der bedrijfsbonden rekening hielden, komt uit de oude rooms-katholieke organisatie ten slotte enerzijds de Unie BHLP als beambtenbond voort, anderzijds de bond van handelpersoneel als voorloper van de Dienstenbond NKV. In beide gevallen vervaagde weldra de katholieke grondslag overigens.

Omstreeks 1960 reeds drong zich het probleem van het categorialisme, de neiging van het middelbaar en hoger personeel tot het vormen van eigen organisaties, los van de grote vakcentrales, in sterke mate op. Genoemde Unie BHLP maakte zich uiteindelijk in 1975 van het dan met het NVV federerende NKV los en sloot zich aan bij wat de vakcentrale voor middelbaar en hoger personeel zou worden. Vraagstukken op het gebied van de loonpolitiek hebben hierop mede belangrijke invloed gehad. Heeft de schrijver opkomst en neergang van de geleide loonpolitiek der naoorlogse periode ook in de dienstensector gedetailleerd besproken in eerdere hoofdstukken, de problemen van het begin der jaren zeventig van cao's en nivellering met name zijn het die het zelfstandig optreden van de organisaties van middelbaar en hoger personeel in de hand werkten.

Een ander aspect van loonpolitiek, de al dan niet gelijke beloning van mannen en vrouwen, komt mede meermalen aan de orde. In de jaren vijftig was C. van den Born als baanbreker voor de vrouwen in de bond Mercurius nog een vrij eenzame verschijning. Twintig jaar later zou de feministe J. Kool-Smit in NVV-verband pogen te komen tot 'gerichte en uitvoerbare beleidsadviezen ... met de bedoeling de doorstroming van vrouwen naar hogere functies te bevorderen' (256). Nadat van de zijde van het Vrouwensecretariaat was voorgesteld *alle* categorieën meisjes en vrouwen hierin te betrekken, strandde de gehele zaak. Nog in 1978 ontving de als opvolgster van C. van den Born in het vrouwenwerk van Mercurius fungerende M. Veenstra een schrijven van het bondsbestuur dat zij van deze taak is ontheven (Reinalda noemt dit optreden van deze instantie 'eigenzinnig', 319). Er lagen dus op dit terrein heel wat voetangels en klemmen, waarbij niet alleen mannen soms de boosdoeners waren.

Nog velerlei aangelegenheden, als bijvoorbeeld de winkelsluiting en koopavond, passeren de revue. De auteur heeft in zijn inleiding nadrukkelijk gestipuleerd wat er in zijn boek wel en niet aan de orde komt (21 vlg.), maar hij biedt toch zeer veel. In zijn beide laatste hoofdstukken leidt hij de lezer via de federatie der dienstebonden (1979) naar hun fusie (1982) en ook tot de meest recente problematiek van automatisering ook in kantoor- en winkelarbeid, van uitkeringsgerechtigden, van de strijd om arbeidstijdverkortung, enzovoort.

A. F. Meilink